

1. OBECNÉ ASPEKTY JEVU

1. 1. Vývoj postavení dítěte ve společnosti

1. 1. 1. Obecně

Naše společnost, která je založena na principech západní civilizace, je přátelská k dětem, děti chrání a je na ně zaměřena. Všechny větší kulturní celky světa lze v současnosti považovat za společnosti zaměřené na děti, děti chránící. Násilí na dětech, vyskytující se v současné společnosti, se objevovalo již u přírodních národů, i když v jiných podobách. Ke snížení agrese mezi příslušníky kmene či podobné skupiny sloužila krvavá oběť, kterou se stal neplnoprávný člen skupiny. Nejčastěji se proto usmrcovali zajatci či děti a jejich oběť byla věnována božstvu. Lidé si již uvědomovali vyšší hodnotu lidského potomstva a proto považovali dětskou oběť za cenný dar, který obětují božstvu na usmíření, získání přízně a ochrany. **Dětské oběti** jsou doloženy z nejrůznějších kultur a z toho lze usoudit, že se jednalo o praktiku obecně rozšířenou.¹⁾

Ve světě antiky bylo dítě též bezprávným subjektem. Proto se nelze divit, že ke kontrole porodnosti v řecké Spartě sloužila např. Taygetská skála, ze které byly shazovány nechtěné či nemocné děti. Moc otce, které synové a dcery podléhali ve starověkém Římě, se nazývala patria potestas a zahrnovala v sobě zejména právo otce nad životem a smrtí svých dětí, právo nepřijmout po narození dítě do rodiny, právo prodeje dětí. V roce 313 byl v římském impériu vydán Edikt milánský, jímž bylo za státní náboženství uznáno křesťanství. Jeho vydáním končí dlouhé období, kdy se otec mohl při výkonu rodičovského práva v rámci tzv. pater potestas dopustit vůči svému dítěti prakticky čehokoliv, tedy např. i vraždy. Ochrana postavení dítěte v rodině byla stvrzena v roce 374 vydáním římského zákona, který považoval zabití dítěte za vraždu v dnešním pojetí.²⁾

Pod vlivem Starého zákona se pohled na pojetí lidských obětí mění a v celém křesťanství jsou považovány za ohavnost. Po celý středověk i novověk jsou práva novorozených dětí podobná těm, která jsou dnes přiznána nasciturovi (dítěti počatému, avšak nenarozenému). Od pravěku po celý starověk a středověk mají lidé k narozenému dítěti takový postoj a citový vztah, jako mají lidé dnes k dítěti počatému. K zabití dítěte narozeného se pak stavěli obdobně, jako dnešní společnost k umělému přerušení těhotenství.³⁾ Od zahubení dítěte ze studu, hanby a strachu před společenským zavržením se přešlo k odkládání dětí do nalezinců. V kláštřích se zřizovali **útluky pro odložené děti**. První doložený naleziniec byl vybudován v Cařihradě v roce 335. Útluky však nebyly zřizovány ve snaze pečovat o nechtěné děti či zamezit případům jejich zabíjení. Motivem pro jejich zřizování byla očista duší matek a otců odložených dětí, neboť pokud by své novorozené dítě zavraždili, dopustili by se hříchu. Aby se zajistila anonymita rodičů, kteří odkládali své novorozené děti do klášterů, byla vytvořena **torna**. Torna, neboli otáčedla, byla zabudována do vrat nebo zdí útulků, rodiče mohli i tajně vložit dítě do torna, jehož otočením se dítě dostalo do bezpečí útulku. První torna nechal zřídit papež Ino-

1) MAŠÁT, V.: Historický pohled. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě a Dětské krizové centrum v Praze. Bulletin č. 1 Dětského krizového centra v Praze. 1. vyd., Praha: Dětské krizové centrum, 1995, str. 1 – 4.

2) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

3) tamtéž

cenc III. v roce 1198 v nemocnici Sv. Ducha v Římě.⁴⁾ I v Praze najdeme zbytek torna, které bylo zazděno do zdi bývalého kláštera Voršilek na Národní třídě. Torna byla užívána, byť ojediněle, i ve 20. století, např. ve Varšavě do roku 1939 a na Kubě dokonce do roku 1952.⁵⁾

Od 16. století se mění pohled na rodinu a prožití dětství dětí. Vlivem zlepšeného hmotného zajištění rodin se vžívá nový model dětství, kdy je dítě v rodině láskyplně vychováno a ve škole je vedeno k disciplíně.

Ve **2. pol. 18. století** působí J. J. Rousseau a další osvícenci, kteří dali společnosti řadu pokrokových myšlenek ve prospěch dítěte a jeho dětství. V této době však vzrůstá počet nemanželských a odložených dětí. Na tuto skutečnost reagoval i Napoleonův Code civile z roku 1804, kterým se nařizovalo v každém departementu zřídit dětský útulek, který byl vybaven již zmíněným tornem.

S rozvojem industriální společnosti dochází k hromadnému zneužívání dětí k dětské práci. Děti jsou využívány jako levná pracovní síla k manuální práci v továrnách. Reakcí na tento jev bylo vydání zákonů omezujících dětskou práci v podzemí, práci přesahující určité časové limity během dne a též práci dětí do určitého věku dítěte. Až koncem 19. století byla výdělečná práce dětí do 15 let zakázána.⁶⁾

V oblasti ochrany dětských práv byla v 19. století ve Velké Británii založena organizace NSPCC (National Society for the Prevention of Cruelty to Children), která na tomto poli působí dodnes.

1. 1. 2. Vývoj sociálně-právní ochrany dětí na našem území

Počátek veřejné správy ve prospěch sociálně potřebných osob a institucionalizované sociálně-právní ochrany dětí na našem území lze datovat od roku 1863, kdy byl vydán **říšský zákon domovský** č. 105 říšského zákoníku, na který navázal zemský zákon chudinský pro Čechy č. 59 z roku 1868. Právní úprava obsažená v těchto předpisech zahrnovala širokou oblast působnosti od péče o chudé, včetně léčení v nemocnicích, péči o výživu a výchovu chudých dětí, až po zařízení pro nápravu zanedbaných dětí. Osířelé nebo opuštěné děti směřovaly do pěstounské péče nebo pobývaly v sirotčincích, dětských domovech, azylech a útulcích. Z uvedeného říšského zákona domovského vyplývala pro každou domovskou obec povinnost postarat se o každého obyvatele obce a jeho rodinu. Toto vedlo k zatížení obcí chudinskou péčí, což vyvolalo potřebu reformovat stávající veřejnou péči. Na základě zákona č. 62 z roku 1901 byla přesunuta chudinská péče na vyšší útvary veřejné správy. Současně s chudinskou péčí se rozvíjela činnost dobrovolných organizací, které se zabývaly péčí o mládež.

Od roku 1904 se začaly formovat první skupiny osob, které byly ochotny spolupracovat se samosprávnými orgány působícími v péči o děti tzv. **okresní komise pro péči o mládež**. V zastoupení úřadů přijímaly patronaci nad potřebnými dětmi, staraly se o rozdělení šatstva a obuvi ze sbírek a o stravování dětí.

4) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

5) MAŠÁT, V.: Historický pohled. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě a Dětské krizové centrum v Praze. Bulletin č. 1 Dětského krizového centra v Praze. 1. vyd., Praha: Dětské krizové centrum, 1995, str. 1 – 6.

6) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

Po první světové válce byly v Československu statisíce válečných siroteků a činnost tehdejších institucí a dobrovolníků nabývala ještě více na významu. Narůstal počet ústavů, nejenom pro děti osiřelé a opuštěné, ale též pro děti zdravotně postižené a mravně narušené.

Ochrana dětí, které se z různých důvodů ocitly v situacích ohrožujících jejich výchovu, zdraví a příznivý vývoj, byla předmětem státního zájmu od počátku vzniku samostatného československého státu, kdy vznikala ministerstva, jako samostatné ústřední orgány. Stát nadále pověřoval komise pro péči o mládež úkoly v oblasti péče o děti. Postupně se komise pro péči o mládež měnily v orgány výkonné a dostaly i nový název – **okresní péče o mládež** a zemské komise byly přejmenovány na **zemská ústředí péče o mládež**. Koncem 20. let 20. století existovalo 220 okresních péčí o mládež a v každé zemi zemská ústředí péče o mládež s funkcemi jednotlicími a koordinačními. Působnost okresních péčí o mládež byla na tuto dobu poměrně široká a zahrnovala pomoc těhotným ženám a matkám, zejména svobodným, a to před porodem i po něm, právní ochranu a pomoc dětem nemanželským, osiřelým, dětem z rozvedených manželství, opuštěným a ohroženým, dětem odkázaným na cizí péči, pomoc dětem ohroženým ve vlastních rodinách, pomoc mladistvým delikventům a dokonce i poradnu pro volbu povolání a útulky pro nezaměstnaný dorost.

Rozvoj péče o děti byl přerušen rokem **1938**, ale okresní péče o mládež a zemská ústředí působila, byť i s omezenými možnostmi a aparátem, po celou dobu okupace.

Další vývoj ochrany dětí byl poznamenán **změnou společenských podmínek**, kdy z hlediska dalšího vývoje úkolů orgánů státu v ochraně dětí je významný zákon č. 7/1946 Sb., o hromadném poručení, umožňující okresním péčím o mládež být nositeli hromadného poručení.^{*)} Dále zákonem č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež, přešly úkoly péče o mládež na okresní a zemské národní výbory. Zákonem č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně mládeže byl vyřčen názor, že řádná výchova dětí v uvědomělé občany připravené přispívat svou prací ku prospěchu společnosti je prioritním účelem sociálně-právní ochrany mládeže. V 50. letech 20. století tak sociálně-právní ochrana spočívala pouze ve výkonu tzv. **hromadného poručení a opatrovnictví**. V případech, kdy bylo třeba dítě umístit do péče nahrazující péči rodičů, bylo přijato pravidlo umísťovat děti zásadně do kolektivní péče, pokud se nevyskytla rodina, která by skýtala záruku, že dítě bude vychovááno k lásce k lidově demokratickému státu. Organizačně byla tato činnost svěřena úřadovně ochrany mládeže při soudech a vrchní dozor nad nimi náležel Ministerstvu spravedlnosti. Úřadovny se staly spíše pomocnými orgány soudů než orgány zabývajícími se sociální prací. V roce 1956 byly zrušeny úřadovny ochrany mládeže a jejich působnosti byly znovu přeneseny na národní výbory. Úkoly sociálně-právní ochrany ve vztahu k cizině zajišťovalo Ústředí pro mezinárodněprávní ochranu mládeže v působnosti Ministerstva spravedlnosti.⁷⁾

Přijetím zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, nedošlo ke kompetenčním změnám, tato norma upravila zásahy státní moci do rodinných vztahů ze strany soudů a národních výborů. Zvláštní předpisy o sociálně-právní ochraně dětí byly zrušeny. Zákonem č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní

*) Zákon č. 7/1946 Sb., o hromadném poručení, byl nahrazen zákonem č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně mládeže. Zákon č. 69/1952 Sb. byl zrušen zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině.

7) NOVOTNÁ, V., BURDOVÁ, E., BRABENEC, F.: Zákon o sociálně-právní ochraně dětí – komentář. 2. vyd., Praha: Linde nakladatelství, 2002, str. 9 – 15.

správy České socialistické republiky, ve znění pozdějších předpisů, došlo ke zřízení Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky a do jeho působnosti je dodnes začleněna sociálně-právní ochrana dětí.

Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, spolu s důchodovým zabezpečením, upravil sociální péči pro různé skupiny obyvatel. Do sociální péče tak byla zahrnuta i **sociálně-právní ochrana dětí**, jako jedna ze **služeb sociální péče**. Nadále i předpisy o sociálním zabezpečení z roku 1988 převzaly úpravu sociálně-právní ochrany dětí jako jednu ze služeb sociální péče. Před přijetím zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, předpisu veřejnoprávní povahy, byla činnost státních orgánů v oblasti sociálně-právní ochrany dětí upravena v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, který má soukromoprávní povahu, z hlediska působnosti pak v předpisech o sociálním zabezpečení. Uvedená právní úprava proto již nebyla vyhovující a přijetím zákona o sociálně-právní ochraně došlo k oddělení sociálně-právní ochrany od úpravy v předpisech soukromoprávní povahy.

1. 2. Definice jevu

Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte byl poprvé popsán na III. evropské konferenci pro prevenci týrání dětí, která se konala v Praze v roce 1991. Na výsledky vzešlé z této konference navázala Zdravotní komise Rady Evropy, která v roce 1992 definovala stěžejní pojmy následovně:

- **syndrom zanedbávaného a zneužívaného dítěte:** jde o jakékoliv vědomé či nevědomé aktivity, kterých se dopouští dospělý člověk (rodič, vychovatel nebo jiná osoba) na dítěti a jejichž následkem dochází k poškození zdraví a zdravého vývoje dítěte. Jejich nejvyhraněnější podobou je úplné zahubení dítěte.
- **tělesné týrání:** jde o tělesné ublížení dítěti anebo jeho nezabránění, popřípadě nezabránění utrpení dítěte, včetně úmyslného otrávení nebo udušení dítěte, a to tam, kde je určitá znalost či důvodné podezření, že zranění bylo způsobeno anebo že mu vědomě nebylo zabráněno.
- **sexuální zneužívání:** jde o nepatřičné vystavení dítěte pohlavnímu kontaktu, činnosti či chování. Zahrnuje jakékoliv pohlavní dotýkání, styk či vykořisťování kýmkoliv, komu bylo dítě svěřeno do péče anebo kýmkoliv, kdo dítě zneužívá.

1. 2. 1. Týrání

1. 2. 1. 1. Tělesné týrání

Tělesným týráním je fyzické zranění dítěte či selhání při jeho prevenci nebo fyzické utrpení dítěte, včetně úmyslné otravy anebo udušení, pokud existuje konečný důkaz či důvodné podezření, že bylo spácháno vědomě nebo mu vědomě nebylo předem zabráněno. Tělesné týrání lze dělit na týrání aktivní a pasivní povahy.

Tělesné týrání aktivní povahy zahrnuje všechny akty násilí na dítěti. První podskupinou tělesného týrání aktivní povahy je tělesné týrání s následným poraněním, kdy poranění vzniklo v důsledku bití, popálení, opaření, trestání a selháním ochrany dítěte před násilím. Druhou podskupinu tvoří tělesné týrání dětí, které nemá bezprostřední známky tělesného poranění, ale děti jsou zasaženy utrpením způsobeným dušením, otrávením či jinými podobnými skutečnostmi. Dále lze do této podskupiny zařadit případy dětí záměrně vystavovaných opakovaným lékařským vyšetřováním a dětí sexuálně zneužívaných za užití násilí. Dítě či osoba pečující o dítě v těchto případech často

uvádí nepravděpodobné zdůvodnění vzniku poranění. Dítě často nechce o způsobeném poranění hovořit.

Tělesné týrání pasivní povahy se vyznačuje nedostatečným uspokojením alespoň nejdůležitějších tělesných potřeb dětí, a to i v návaznosti na psychické a sociální potřeby. Jde o úmyslné, ale i neúmyslné neposkytování péče, které se vyskytuje u rodičů značně zaostalých, rodičů s psychickými poruchami. Do této skupiny lze zařadit též opomenutí v péči o dítě, které vyústí v jeho poranění či smrt. V uvedených případech dítě neprosívá, je zanedbané a vyznačuje se nedostatečným rozvojem v mnoha oblastech. Nejzávažnějším důsledkem je zpuštění dítěte, v krajním případě smrt dítěte.⁸⁾

1. 2. 1. 2. Psychické týrání

Psychické týrání spočívá v takovém jednání, které má závažný nepříznivý vliv na citový vývoj a chování dítěte. Může mít formu slovních útoků na sebevědomí dítěte, opakovaného ponižování, odmítání či zavrhování dítěte. Půjde však i o případy, kdy je dítě vystavováno závažným domácím konfliktům, je násilně izolováno anebo kontrolováno s cílem vyvolat pocit citového ohrožení. Dále může být podřívána sebedůvěra a sebevědomí dítěte opakovaným urážením anebo podceňováním. Rodiče mohou na dítě klást ne-realistické nároky, které dítě není schopno splnit a následkem toho jsou rodiče neustále nespokojeni, ať už jde o sportovní výkony, školní výsledky či jakékoliv další výkony dítěte. Dítě tak nabývá dojmu, že nikdy nebude pro rodiče dost dobré.

Psychické týrání obsahuje složku aktivní, která spočívá v cíleném, záměrném a účelovém jednání. Pasivní složkou psychického týrání je naopak absence něčeho, co by se správně dítěti mělo dít. V důsledku toho nejsou uspokojovány základní potřeby dítěte. Konečným výsledkem pak může být psychická deprivace. Psychické týrání je nejrozšířenějším druhem týrání vůbec a je zároveň nejhůře rozpoznatelné.⁹⁾ Tato skutečnost činí značné problémy nejenom při diagnostice samotné, ale např. i při důkazním řízení soudním.

Psychické týrání může mít tyto **následky**:

- vznikají různé druhy závislostí, poruchy příjmu potravy či deprese;
- dítě má pocit, že není rodiči milováno;
- dítě se neustále podceňuje a je ustrašené, anebo se naopak projevuje velmi agresivně – jeho psychické projevy jsou různorodé, často nevyrovnané a proměnlivé a proto i obtížně stanovitelné;
- dítě má potíže v mezilidských vztazích, které přetrvávají i do dospělého věku a mohou přetrvávat po celý život. Tyto potíže se projevují především ve vztahu k lidem, se kterými hodlá navázat důvěrný vztah, ve vztahu ke kolegům v zaměstnání a především ve vztahu k nadřízeným, v jejichž formální i neformální autoritě může spatřovat reflexi autority rodičovské. Hlavním symptomem je nejistota v těchto vztazích;

⁸⁾ DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995. PROVAZNÍKOVÁ, H., VANÍČKOVÁ, E.: Malá encyklopedie zneužívaného a zanedbávaného dítěte. 1. vyd., Praha: Kliment a Mrazek, 1997.

⁹⁾ CHYTRÝ, M., PROCHÁZKOVÁ, J., SOLAŘOVÁ, M., SPILKOVÁ, J.: Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte – agresivita očima dětí. 1. vyd., Praha: Dětské krizové centrum, 1997.

- dítě začíná pochybovat o správnosti svého vnímání reality, je pro něj jednodušší obviňovat sebe sama než připustit odpovědnost vlastních rodičů za to, co se mu děje (tzn. za projevy psychického týrání);
- projevují se tendence stát se obětí psychického týrání v dalších vztazích. Oběti domácího násilí si v dospělosti vybírají partnery, kteří je obdobně jako rodiče psychicky týrají, anebo mohou naopak v dalších vztazích aktivně psychicky týrat své děti, partnery apod.;
- dochází k častější viktimizaci dalšími negativními společenskými jevy – oběti psychického týrání se v důsledku sníženého sebevědomí a menší schopnosti sebeprosazení daleko častěji a snáze mohou stát obětí např. šikany v dětském či braneckém kolektivu, mobbingu (šikany) na pracovišti apod.

1. 2. 2. Sexuální zneužívání

Sexuální zneužívání je nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu, aktivitě či chování. Zahrnuje jakékoliv dotýkání se dítěte se sexuálním podtextem, vykořisťování dítěte jakoukoliv osobou v sexuální rovině či pohlavní styk s dítětem. Zneužívatelem může být rodič, příbuzný, přítel, či pro dítě cizí osoba. Sexuální zneužití se dělí na zneužití bez tělesného kontaktu (tzv. bezdotykové) a s tělesným kontaktem (tzv. dotykové).

Do **bezdotykové formy sexuálního zneužívání** zejména patří:

- exhibicionismus, při kterém dospělý ukazuje své genitálie a často upřednostňuje jako cíl této své aktivity děti;
- harassment, který je vymezován jako znepokojování, zneklidňování dítěte slovními výpady, poplácáváním po zadku, tisknutím k sobě, pokud toto chování dospělého má sexuální podtext;
- obscénní telefonické hovory;
- přinucení dítěte k obnažení a fotografování, k prohlížení si časopisů s pornografií.

Do **dotykové formy sexuálního zneužívání** spadá zejména:

- jednání, při kterém je dítě dospělým obtěžováno, líbáno, osaháváno na erotogenních zónách. Toto jednání je často doprovázeno slovními útoky;
- sexuální útok, kdy se dospělý, za užití síly a často při obraně oběti, dítěte dotýká na jeho erotogenních zónách, mazlí se s ním a poškozuje ho tím, že do něj vniká např. prstem, jazykem či předměty;
- znásilnění, které spočívá ve vynuceném vniknutí do vagíny, konečníku či úst dítěte penisem;
- incest, který je definován jako sexuální aktivita mezi dvěma osobami, jimž není zákonem dovoleno uzavřít sňatek;
- intrafemurální pohlavní styk (styk mezi stehna);
- komerční sexuální zneužívání, které může mít podobu dětské pornografie, dětské prostituce a obchodu s dětmi za účelem sexuálního zneužití. Dětská pornografie je definována jako jakýkoliv zvukový nebo obrazový materiál, který používá děti v sexuálně implicitním kontextu.

Americký dětský psychiatr R. Summit popsal v roce 1983 **syndrom dětského přizpůsobení se sexuálnímu zneužití** a rozdělil jej do 5 fází. První fáze zahrnuje **utajování** ataku sexuálního zneužití. V této fázi zneuživatel psychicky působí na dítě a vytváří

tak se zneužitým dítětem jakousi aliancí. Spojovacím článkem je uměle navozený pocit společného tajemství o sexuálním zneužití. Dítě se od zneužívatele dozvídá, že tomuto tajemství by nikdo nerozuměl, pokud by se o tom dozvěděl(i) rodič(e), velmi by se zlobil(i), dítě by nenáviděl(i) apod. Zneuživatel v dítěti vyvolává dojem, že pokud by se se svým zážitkem svědilo někomu dalšímu, stalo by se cosi zlého, nepatřičného. Zneuživatel takto vyhrožuje a zastrahuje dítě, ve kterém narůstá **pocit bezmoci** (2. fáze), který může přerůst až do fáze **svedení a přizpůsobení**. Sexuální zneužití obvykle nebývá pro dítě ukončeno jednorázovým atakem a tak mnohdy jediným způsobem vyrovnání se s nastalou skutečností je přijetí a podřízení se dalším atakům. Dítě tak prožívá intenzivní vnitřní konflikt, který po psychické stránce těžce zvládá a jehož důsledkem může být projev psychopatologie, patologické závislosti, sebetrestání anebo narušení osobnosti. Dítě si zpracovává tuto bolestnou situaci tak, že se samo viní z vyprovokování situace, přičemž bylo zneužito a tím, že se snaží být „hodné“, podrobuje se zneuživateli. Tímto postupem se však snaží získat nazpět lásku a přijetí. Cenou však je rozštěpení jeho morálních hodnot. Po této fázi může dojít k **opožděnému a nepřesvědčivému odhalení sexuálního zneužití**. Dítě pak nahlásí případ sexuálního zneužití se značným časovým odstupem od doby, kdy ke zneužití skutečně došlo. V praxi k tomu dochází poměrně často, neboť oběti sexuálního zneužívání si traumatizující zážitek mnohdy uchovávají pro sebe a oznámí jej až po určité době. Jejich reakce na traumatizující zážitek se však v době oznámení již dostala do zcela jiné roviny než bezprostředně po zneužití. Toto pochopitelně působí nevěrohodně a dítě (resp. oběť obecně) je tak ve velmi obtížné situaci, která je psychicky traumatizující a rovněž důkazně nepřesvědčivá. Proto se lze v další fázi setkat s **odvoláním původní výpovědi** o sexuálním zneužití. Počáteční impulzivní vztek se mění na pocity viny a strachu zejména ze zavržení rodiči, z rozbití rodiny, z opožděných úspěchů. Silná je rovněž obava z reakce zneužívatele. Proto dítě mnohdy nepravdivě tvrdí, že si celou situaci vymyslelo a je velká pravděpodobnost, že zneuživatel bude pokračovat ve svém jednání vůči dítěti.¹⁰⁾ O této reakci zneužitého dítěte je třeba informovat odbornou veřejnost, zejména pracovníky orgánů činných v trestním řízení, aby si byli vědomi možných důvodů odvolání původní výpovědi dítěte o sexuálním zneužití. Právě pozdní oznámení a jeho následné odvolání dítětem působí velmi nevěrohodně a častokrát poskytuje pachateli či jeho obhájci velmi silný prostředek obhajoby. Obhajoba postavená na této strategii směřuje ke zrelativizování pravdivostní hodnoty jakéhokoliv pozdějšího tvrzení dítěte, resp. k celkovému negativnímu vykreslení osoby dítěte jako osoby nespolehlivé a nevěrohodné. Obhajobu vedenou tímto způsobem může orgán činný v trestním řízení vnímat jako velmi přesvědčivou a účinnou, ačkoliv se zcela rozcházejí s realitou a skutečným stavem věci. Dítěti je proto v těchto případech naopak třeba poskytnout psychickou podporu, aby k 5. fázi popsaného syndromu dětského přizpůsobení se sexuálnímu zneužití nedošlo.

Podle Russella (1983) se sexuální zneužití dětí dělí na **tři kategorie podle své závažnosti**:

- a) velmi závažné formy sexuálního zneužití: tyto formy zahrnují orální styk, ke kterému je oběť donucena jako aktivní účastník, orální styk, kdy oběť je pasivním účastníkem sexuální agrese, vaginální a anální styk uskutečněný penisem,

DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

- b) středně závažné formy sexuálního zneužití: tyto formy zahrnují hnětení a líbání prsou, vnikání do vagíny prsty nebo předměty, pronikání prsty, jazykem nebo předměty do anusu, vzájemné dotýkání se genitálií,
- c) nejméně závažné formy sexuálního zneužití: tyto formy zahrnují vzájemné svlékání, nepatřičné líbání s pronikáním jazyka do úst, fotografování, sexuální dotyky, laskání genitálií prsty, jazykem, vnucená masturbace.

Analýzy studií zabývající se sexuálním zneužíváním dětí ukazují, že sexuální zneužití v rodině výrazně častěji má povahu velmi závažných forem sexuálního zneužití.¹¹⁾

1. 2. 3. Zanedbávání

Zanedbávání se vyznačuje nedostatkem péče, způsobujícím závažné ohrožení vývoje dítěte nebo nebezpečí pro dítě. **Tělesné** zanedbávání spočívá v selhání při zabezpečení tělesných potřeb dítěte (tj. výživy, ošacení, přístřeší, zdravotní péče a ochrany před ohrožením). **Citové** zanedbávání se vyznačuje selháním v zabezpečení citových potřeb dítěte v oblasti lásky a smyslu příslušnosti. Dále rozeznáváme **zanedbávání vzdělání**, které se vyznačuje selháním v zabezpečení plných možností vzdělávání dítěte (tj. vytrvalé absence dítěte ve škole, dětská práce v domácím prostředí či mimo domov). Krajním případem zanedbávání je izolace dítěte od lidské společnosti.¹²⁾ Dalším druhem je **zanedbávání v oblasti zdravotní péče** v případech, kdy dítě potřebuje tuto péči, či v případech, kdy je opomíjena základní preventivní zdravotní péče a taktéž **nedostatečný dohled** přiměřený věku dítěte, projevující se zvýšeným počtem úrazů dítěte, kterým bylo možné zabránit.¹³⁾

Mezi **vnější podmínky** pro potenciální ohrožení dětí zanedbáváním řadíme:

- život dítěte v zařízeních kolektivní výchovy,
- úmrtí matky a osiření dítěte, kdy dochází k ohrožení dítěte nedostatkem určitých vývojových podnětů,
- nepřítomnost otce, což může být závažným deprivacním činitelem,
- nízká ekonomická úroveň rodiny,
- náročná povolání rodičů,
- alkoholismus, drogová závislost v rodině,
- promiskuitní sexuální vztahy a nestálost prostředí v rodině.

Dále rozlišujeme **vnitřní podmínky** potenciálně ohrožující dítě zanedbáváním. Těmito podmínkami se míní především psychika a celková osobnost primárních vychovatelů dítěte. Jejich výčet obsahuje zejména:

- citovou nezralost a povahovou nevypělost matky, otce nebo obou, která souvisí s jejich mladistvým věkem,
- duševní poruchy a nemoci rodičů, mentální retardace rodičů,

11) VANÍČKOVÁ, E., PROVAZNÍK, K., HAJD-MOUSSOVÁ, Z., SPILKOVÁ, J.: Sexuální násilí na dětech. 1. vyd., Praha: Portál, 1999.

12) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

13) LUTZKER, J., R.: How Do I Protect Children from Hazardous Home Conditions and Other Poverty – Related Conditions? In Child Protection Practice. Edited by Dubowitz H., DePanfilis D. 1st Ed., London: Sage Publication, Inc. International Educational and Professional Publisher, 2000, ISBN: 0-7619-1371-8, pp. 254 – 256.

- vážné smyslové poruchy, pohybovou invaliditu,
- zvláštní životní postoje, praktiky, zásady příslušníků náboženských sekt nebo jinak definované společenské skupiny.¹⁴⁾

Zanedbání péče většinou pozorují sousedé v místě bydliště dítěte. Užitečné informace lze získat též od pedagogů, kteří mají možnost si všimnout charakteristických projevů u dítěte, kdy zanedbané děti mají trvale hlad, nedodržují základní hygienická pravidla, mohou být chronicky unavené. Rovněž se u zanedbávaných dětí lze setkat s tím, že nosí omšelé, znečištěné či zapáchající oblečení, často chodí pozdě do školy, projevují sklony k sebepoškozování, mají malou sebedůvěru, vykazují neurotické chování či opakovaně utíkají z domova.

Pro posuzování případného **stupně zanedbávání** lze vycházet z těchto kategorií:

- **těžké zanedbávání** (výživy, zdravotní péče a psychického vývoje) se vyznačuje přítomností dětí v takových situacích, které bezprostředně ohrožují jejich život či zdraví – např. děti žijící izolovaně, ve společnosti zvířat,
- **všeobecné zanedbávání** odpovídajícího jídla, ošacení, lékařské péče, kontaktu s jinými vrstevníky a lidmi. Do této kategorie patří i nedostatečná ochrana před nebezpečím úrazu nebo obecně patologickými sociálními jevy (alkoholismus, kriminalita, toxikomanie).¹⁵⁾

Charakteristickými projevy všeobecného zanedbávání mohou být:

- nedostatek příslušné lékařské péče, poruchy růstu, vývoje, retardace, nerovnoměrnost psychomotorického vývoje dítěte,
- zdravotně závadné podmínky v domácnosti s dítětem (odpadky, exkrementy, nedostatečné vytápění, tma, plíseň, nevyhovující podmínky pro spaní, špinavé, chladné, popřípadě neexistující lůžko),
- podávání jídla bez odpovídající nutriční hodnoty a jednostranné stravy po nepřiměřeně dlouhou dobu, dítě nezná ovoce a zeleninu, dožaduje se pouze jednoho druhu stravy, nezná teplé pokrmy, nemá návyky pro konzumaci určitého druhu potravin, např. pokouší se jíst banán bez oloupaní slupky,
- nevhodné oblečení dítěte, které není adekvátní pro dané roční období, příliš malé či velké oblečení, které působí dítěti nepohodlí,
- únava a ospalost dítěte mimo běžnou denní dobu,
- nedostatečná osobní hygiena, včetně dentální hygieny,
- neurotické návyky s asociálním a destruktivním chováním dítěte,
- poruchy řeči a příjmu potravy,
- nedostatečný dohled nad dítětem spočívající v zanedbání prevence před úrazu,
- situace, kdy dítě přejímá zodpovědnost za péči o své sourozence či další děti,
- ponechání dítěte v domácnosti bez dozoru dospělého, pobyt na ulici v neobvyklých

14) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995. PARRISH, M.: How Do I Assess Neglect Among At-Risk Adolescents? In Child Protection Practice. Edited by Dubowitz H., DePanfilis D. 1st Ed., London: Sage Publication, Inc. International Educational and Professional Publisher, 2000, ISBN: 0-7619-1371-8, pp. 137 – 139.

15) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

hodinách, ponechání kojence po nepřiměřenou dobu v uzavřeném prostoru, např. v automobilu, nevyzvednutí dítěte z kolektivního zařízení po zavírací době tohoto zařízení,

- obdiv k radikálním politickým hnutím, nedostatečná kultivovanost chování, přehlížení kulturních norem, citová plochost, lhostejnost, nedostatečné sociální dovednosti či sociálně-patologické chování.¹⁶⁾

Některé projevy zanedbávání se mohou vyskytovat i v rodině bez sociálních problémů, avšak jejich přetrvávání, popřípadě jejich kumulace může být znakem pro některý stupeň zanedbávání.

1. 2. 4. Zvláštní formy týrání a zneužívání

Do této skupiny lze zařadit **systémové týrání**, **organizované zneužívání dětí**, **rituální zneužívání** a **sexuální turismus**.

Systémové týrání se vyznačuje druhotným ubližováním dítěti tzv. **sekundární viktimizací**. Po prvním traumatu (poranění či poškození dítěte), následuje toto druhotné týrání těmi, kteří by měli dítě chránit po útoku či útocích na ně. Tato forma týrání je způsobena systémem, který byl založen na pomoc a ochranu dětí a jejich rodin a kterému jsou vystaveny. Příkladem systémového týrání jsou případy, kdy se dítě poprvé svěří odborníkovi se svým problémem s týráním či zneužíváním a jeho výpověď je zpochybněna, dítě je opakovaně vyslýcháno a tím opětovně vybavovány traumatické zážitky z minulosti, či je traumatizováno opakovanými lékařskými prohlídkami, které se provádějí nadbytečně. Dále může jít o případy, kdy dítě úzkostně prožívá opakovaný policejní výslech, či je-li prováděn výslech u soudu za přítomnosti pachatele.

Organizované zneužívání dětí představuje případy závažných forem sexuálního zneužívání s rostoucím důrazem na jeho organizovanost. Organizovanost přesahuje hranice města, země či kontinentu. Vedle dětské prostituce lze do této skupiny řadit i dětskou pornografii v kontextu se sexuální turistikou a nový typ obchodních aktivit, ve kterých dítě vystupuje jako zboží.¹⁷⁾

Rituální zneužívání je definováno jako zacházení s dětmi, které se uskutečňuje v souvislosti se symboly, jež mají náboženskou, magickou či nadpřirozenou charakteristiku a jsou součástí určitého organizovaného společenství. Nemusí se však vždy jednat o skupinový jev a nelze předjímat, jak se bude zneuživatel k dítěti chovat. Vyzývání těchto symbolů a provozování aktivit je užíváno též k nahnání strachu dítěti.¹⁸⁾

1. 2. 5. Syndrom CAN, syndrom CSA

Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte je v anglosaské literatuře označován zkratkou CAN (Child Abuse and Neglect). Syndrom CAN je souborem nepříznivých příznaků v nejrůznějších oblastech stavu a vývoje dítěte a jeho postavení ve společnosti, zvláště v rodině. Soubor těchto nepříznivých příznaků je výsledkem pře-

16) DUBOWITZ, H.: What is Child Neglect? In Child Protection Practice. Edited by Dubowitz H., DePanfilis D. 1st Ed., London: Sage Publication, Inc. International Educational and Professional Publisher, 2000, ISBN: 0-7619-1371-8, pp. 10 – 14.

17) DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.

18) VANÍČKOVÁ, E., PROVAZNÍK, K., HAJD-MOUSSOVÁ, Z., SPILKOVÁ, J.: Sexuální násilí na dětech. 1. vyd., Praha: Portál, 1999.

činně úmyslného ubližování dítěti, k němuž nejčastěji dochází ze strany primárních vyživovatelů. Pro posouzení, zda u dítěte můžeme **diagnostikovat syndrom CAN**, je z hlediska vnitřní složitosti a časové a prostorové proměnlivosti tohoto jevu nutno především stanovit základní kritéria. Jednotlivé konkrétní formy jednání či chování, které tvoří podstatu syndromu CAN, jsou značně variabilní, společné jim je však to, že jsou v dané společnosti považovány za nepřijatelné a společnost k nim přistupuje odmítavě. Mohou se vyskytovat jak v aktivní formě (tzn. v jednání osob), tak i ve formě pasivní (tzn. naopak v opomenutí žádoucího a vhodného jednání). Syndromu CAN lze předcházet a jeho nepříznivé důsledky pro stav a vývoj dítěte by měly být eliminovány především odstraněním příčin a mechanismů, které jej vyvolaly.

Anglosaská literatura rozlišuje též **syndrom CSA** (Child Sexual Abuse), tj. syndrom sexuálně zneužívaného dítěte. Tento syndrom byl v roce 1986 zaveden do Americké psychiatrické diagnostiky a statistického manuálu jako **diagnóza**. Syndrom CSA se vyznačuje takovými symptomy, jako jsou například nízká sebeúcta, poruchy spánku, strach, deprese, delikvence, sexuální dysfunkce a zneužívání jiných.¹⁹⁾

¹⁹⁾ DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 1995.